

ЖАТТАНУ МӘСЕЛЕСІ: КЛАССИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕР ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАР

¹А. Оразбекова, ²А. Сағиқызы, ³А. Есимова, ⁴Ж.М. Досхожина*

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

^{2,4}ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты (Алматы, Қазақстан)

³М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Шымкент, Қазақстан)

¹aizhan376@mail.ru, ²ayazhan@list.ru, ³yesimova.anar@bk.ru, ⁴zhanatdoskhozina@gmail.com

¹A. Orazbekova, ²A. Sagikyzy, ³A. Yesimova, ⁴Zh. Doskhozina

¹Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

^{2,4}Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies SC MSHE RK
(Almaty, Kazakhstan)

³M. M. Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan)

¹aizhan376@mail.ru, ²ayazhan@list.ru, ³yesimova.anar@bk.ru, ⁴zhanatdoskhozina@gmail.com

Сілтеме: Оразбекова А., Сағиқызы А., Есимова А., Досхожина Ж.М. Қазіргі философиядағы жаттану мәселесі: классикалық негіздер және заманауи интерпретациялар // *Әл-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 3(95). – 35- 49 бб.

Аңдатпа. Мақалада қазіргі философиядағы жаттану мәселесі классикалық маркстік мұраны және 1960-жылдардағы кеңестік философияда қалыптасқан теориялық тұжырымдарды сыни тұрғыдан қайта пайымдау контексінде зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – жаттанудың мәні, формалары және оны еңсеру мүмкіндіктері туралы түсініктер трансформациясының негізгі үрдістерін анықтау, сондай-ақ қазіргі әлеуметтік және технологиялық үдерістерді талдауда классикалық тұжырымдамалардың эвристикалық әлеуетін айқындау. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-философиялық, мәтінтанулық, салыстырмалы және тұжырымдамалық-талдамалық әдістер құрайды. 1980-жылдардың соңынан бастап жаттану мәселесіне деген зерттеушілік қызығушылықтың өзгеру динамикасы қарастырылып, осы феноменнің қазіргі әлеуметтік-философиялық интерпретациялары талданады. Қазіргі философияда дәстүрлі экономикалық және саяси формалармен қатар жаттанудың әлеуметтік, экзистенциалдық, антропологиялық, ақпараттық және технологиялық өлшемдері ажыратылатыны көрсетіледі. Цифрландыру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы және желілік кеңістіктің қалыптасуы жағдайында туындайтын жаттанудың жаңа формаларына ерекше назар аударылады. Жаттанудың мәні мен оның нақты-тарихи көрініс формаларын ажырату қажеттілігі негізделеді. Жаттануды әмбебап әлеуметтік феномен ретінде толық жою мүмкіндігі теориялық тұрғыдан пікірталастық сипатта қалып отырғаны, ал оның нақты формаларын әлеуметтік қатынастар мен институттарды өзгерту, адамның

*Автор-корреспондент: Ж.М. Досхожинв, zhanatdoskhozina@gmail.com

автономиясы мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейту арқылы еңсеруге немесе олардың ықпалын азайтуға болатыны туралы қорытынды жасалады. Одан арғы зерттеулердің перспективалары әлеуметтік өмірді алгоритмдендіру және жасанды интеллектінің таралуы жағдайындағы жаттануды философиялық тұрғыдан талдаумен байланысты.

Түйін сөздер: жаттану, маркстік философия, қазіргі философия, әлеуметтік философия, ақпараттық қоғам, технологиялық жаттану, цифрландыру, жаттануды еңсеру.

Кіріспе

Жаттану мәселесі тек тарихи-философиялық қана емес, сонымен қатар қазіргі әлеуметтік-философиялық тұрғыдан да маңызды. Кеңестік философтар, атап айтқанда Э. В. Ильенков пен А. П. Огурцов жаттану феноменінің кеңестік әлеуметтік шындықта да орын алғанын көрсетті, алайда оның формалары мен тетіктері капиталистік қоғамға тән жаттану формалары мен тетіктерінен едәуір ерекшеленді.

Бұл мәселені пайымдаудағы елеулі өзгерістер 1980-жылдардың екінші жартысы мен 1990-жылдардың басында орын алды. Қайта құру кезеңінде жариялылық пен идеологиясыздандыру үдерістері аясында жаттану мәселесі қайтадан ашық философиялық талқылаудың нысанына айналды. Сонымен қатар К. Маркстың теориялық мұрасы, марксизмнің мәртебесі және әлеуметтік шындықты талдауда маркстік әдіснаманы қолдану мүмкіндіктері жөніндегі пікірталастар өрістеді. Кеңес Одағының ыдырауы және одан кейінгі қоғамдық-экономикалық қатынастардың түбегейлі трансформациясы жаттану феноменінің әлеуметтік контекстін ғана емес, оны философиялық тұрғыдан пайымдау жағдайларын да айтарлықтай өзгертті.

XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы әлеуметтік трансформациялар, ақпараттық қоғамның дамуы, адамның әлеуметтік және технологиялық шындықпен өзара әрекеттесуінің жаңа формаларының пайда болуы жаттану мәселесінің өзектілігін қайтадан арттырды. Қазіргі зерттеулер жаттанудың табиғатын, қайнар көздерін, формаларын және оны еңсеру мүмкіндіктерін түсіндіруде елеулі айырмашылықтардың бар екенін көрсетеді. Бұл алшақтықтар зерттеу тәсілдерінің дүниетанымдық және әдіснамалық негіздерінің әртүрлілігімен байланысты.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің әдіснамалық негізін жаттану мәселесін оның тарихи дамуы мен заманауи интерпретацияларының бірлігінде қарастыруға мүмкіндік беретін тарихи-философиялық, мәтінтанулық, салыстырмалы және тұжырымдамалық-талдамалық әдістер кешені құрайды.

Тарихи-философиялық тәсіл жаттану феноменін пайымдаудың негізгі кезеңдерін реконструкциялау және К. Маркстың классикалық тұжырымдамасы,

1960-жылдардағы кеңестік философтардың зерттеулері мен қазіргі еңбектер арасындағы сабақтастықты анықтау үшін қолданылады. Әлеуметтік-тарихи контекстің өзгеруі жағдайында жаттануды талдаудың теориялық және әдіснамалық негіздерінің трансформациясына ерекше назар аударылады. Тұжырымдамалық талдау «жаттану» ұғымының және онымен байланысты категориялардың мазмұнын нақтылауға, сондай-ақ оның қазіргі философиядағы интерпретациясында орын алған өзгерістерді айқындауға бағытталады. Тарихилық пен жүйелілік қағидаттары жаттануды оқшауланған феномен ретінде емес, қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, мәдени және технологиялық трансформациялармен өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді.

Кеңестік философиядағы жаттану мәселесі

Жаттану мәселесі 1960-жылдардағы кеңестік философияда елеулі орын алды. Оны зерттеуге Э.В. Ильенков, Г.С. Батищев, А.П. Огурцов, Э.В. Безчеревных және басқа да зерттеушілер елеулі үлес қосты. Зерттеулердің негізгі бағыттарының бірі К. Маркстың тек ерте кезеңдегі еңбектерінде ғана емес, сонымен қатар «Капиталда» және оған дайындық материалдарында көрініс тапқан жаттану тұжырымдамасын реконструкциялау болды. Сонымен қатар қоғамдық келісім теориялары мен неміс классикалық философиясын қоса алғанда, Маркске дейінгі философиядағы жаттану мәселесінің қалыптасу алғышарттары зерттелді. Жаттану ұғымы ғылым, өнер және мораль салаларында жүріп жатқан үдерістерді зерттеу барысында да қолданылды.

1960-жылдардың соңына қарай кеңестік философияда жаттану мәселесін ашық талқылау едәуір бәсеңдеді. Әлеуметтік-саяси контекстің өзгеруі кеңестік қоғамның тарихы, оның саяси және мәдени институттары, сондай-ақ марксизмнің теориялық негіздері сыни тұрғыдан қайта пайымдалған зерттеулердің пайда болуына ықпал етті. Осы контексте жаттану мәселесі де қайтадан өзектілікке ие болды. 1983 жылы «Социализм теориясының кейбір философиялық аспектілері» атты монографиясын (қараңыз: [1]), ал 1990 жылы «Өтіріктің зорлығы немесе елес қалай адасты» атты кітабын (қараңыз: [2]) жариялаған А.С. Ципконның көзқарастарының эволюциясы осы үдерістің айқын көріністерінің бірі болды.

1989 жылы «Еңбектің жаттануы: тарих және қазіргі заман» атты ұжымдық монография жарық көрді (қараңыз: [3]). 1990 жылы Свердловскіде (қазіргі Екатеринбург) «Қазіргі мәдениет теориясындағы, этика мен эстетикадағы жаттану мәселесі» атты ұжымдық жинақ басылып шықты (қараңыз: [4]). 1991 жылы Киевте Симферополь қаласында өткен «Жаттану әлеуметтік-мәдени феномен ретінде» атты Бүкілодақтық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары жарияланды (қараңыз: [5]). Осы кезеңге И.И. Кальнойдың монографиялық зерттеуі де жатады (қараңыз: [6]). Аталған жарияланымдардың жиынтығы 1980–1990-жылдар тоғысында жаттану мәселесіне деген тұрақты зерттеушілік қызығушылықтың қайта жанданғанын көрсетеді.

1980-жылдардың соңы мен 1990-жылдардың басында марксизмнің мәртебесі және оның өзгерген зияткерлік кеңістіктегі орны мәселесі де қызу философиялық пікірталастардың нысанына айналды. 1990 жылдың басын-

да КСРО Кинематографистер одағының «Свободное слово» («Еркін сөз») клубында КСРО Ғылым академиясының Философия институтымен бірлесіп «Марксизм өлді ме?» атты пікірталас өткізілді. Оның материалдары 1992 жылы «Марксизм: pro et contra» деген атаумен жарияланды. Осы уақыт аралығында орын алған өзгерістерді сипаттай отырып, басылымның редакторы Д.М. Носов КСРО ыдырағаннан кейін қоғамдық қатынастар мен рухани өмірдің түбегейлі трансформацияға ұшырағанын атап көрсетті [7, 5 б.].

Маркстік мұраны қайта пайымдау 1990-жылдардың басындағы философиялық әдебиеттен де айқын көрініс тапты. 1991 жылы В.В. Скоробогачкий «Марксизмнің арғы жағында» атты кітабын жариялады. Онда автор Маркс пен Ленин мұрасын сөзсіз теріске шығаруды да, оны қазіргі заманды түсіндірудің әмбебап негізі ретінде қарастыруға ұмтылысты да сынға алды [8, 5 б.]. Ол марксизмді XIX ғасырдағы индустриялық қоғамның қайшылықтарын бейнелеген белгілі бір тарихи дәуірдің туындысы ретінде түсіндірді [8, 7 б.]. Маркстік философияның дағдарысын автор оның негіздерінің дағдарысымен және марксизм-ленинизм қағидаттарын қайта қарау қажеттілігімен байланыстырды [8, 10-б.]. Осыған ұқсас үрдістер 1993 жылы жарық көрген М.В. Вильчектің «Маркспен қоштасу» атты монографиясында да көрініс тапты (қараңыз: [9]).

Нәтижесінде 1980–1990-жылдар тоғысында Маркстың философиялық мұрасына деген көзқарас елеулі өзгеріске ұшырады. Марксизмнің нормативтік мәртебесінен бас тарту әдіснамалық және дүниетанымдық плюрализмнің кеңеюімен ғана емес, кейбір жағдайларда маркстік философиядан сыни тұрғыдан алшақтаумен де қатар жүрді. Қалыптасқан жағдайды сипаттай отырып, В.А. Лекторский мәселенің екінші бір шегіне – Маркстың философиялық мұрасының маңызын негізсіз төмендету үрдісіне назар аударды. Ол әлемдік философиялық дәстүрде Маркстың антропологиялық және әлеуметтік-философиялық идеялары философиялық ойдың басқа да классиктерінің тұжырымдамаларымен қатар қарастырылып келе жатқанын атап көрсетті [10, 10 б.].

Кейінгі жылдары жаттану мәселесі отандық философиялық зерттеулерде бірден елеулі орын ала қойған жоқ. Оны белсенді түрде пайымдаудың жаңа кезеңі негізінен XXI ғасырдың басына сәйкес келеді. Философиялық және әдіснамалық плюрализмнің кеңеюі зерттеушілерге экзистенциализмге, персонализмге, феноменологияға, Франкфурт мектебінің философиясына, философиялық антропологияның әртүрлі бағыттарына және өзге де теориялық дәстүрлерге еркін жүгінуге мүмкіндік берді. Жаттанудың заманауи және батыстық тұжырымдамаларына жүгіну К. Маркстың классикалық мұрасы мен 1960-жылдардағы кеңестік философияның жетістіктерін ескеру қажеттілігін жоққа шығармайды. Маркстың жаттану тұжырымдамасын реконструкциялау барысында оның қандай еңбектерінің негізге алынатыны ерекше назар аударуды қажет етеді. Көптеген зерттеулерде негізгі дереккөз ретінде «1844 жылғы экономикалық-философиялық қолжазбалар» қарастырылып келеді, ал Маркс көзқарастарының «Капиталда» және онымен байланысты дайындық еңбектерінде көрініс тапқан кейінгі эволюциясы едәуір аз дәрежеде ескеріледі.

Алайда Маркстың ерте және кемел кезеңдегі еңбектерін салыстыра талдау оның жаттану тұжырымдамасының әлеуметтік-философиялық мазмұнын неғұрлым толық ашуға және қазіргі әлеуметтік үдерістерді талдаудағы эвристикалық әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді.

Демек, қазіргі философиядағы жаттану мәселесіне жүгіну маркстік және өзге философиялық дәстүрлерді бір-біріне қарама-қарсы қоюды емес, оларды сыни және салыстырмалы тұрғыдан талдауды көздейді. Мұндай тәсіл классикалық және заманауи тұжырымдамалар арасындағы сабақтастық пен айырмашылықтарды анықтауға, олардың әдіснамалық мүмкіндіктері мен шектеулерін айқындауға және сол арқылы жаттанудың жаңа формаларын талдаудың неғұрлым мазмұнды теориялық негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі философиядағы жаттанудың мәні

Е.Д. Шетулова жаттану мәселесіне елеулі назар аударып, оны маркстік дәстүрді сыни тұрғыдан қайта пайымдау контекстінде қарастырады. Зерттеуші К. Маркс тұжырымдамасының принципті маңызы бар қырларына жаттануды талдаудың нақты-тарихи сипатын, оның Гегельдегі осы феноменнің абстрактілі түсіндірмесінен ерекшелігін, сондай-ақ мәселені психологияландыру мен иррационаландыру үрдісінің болмауын жатқызады: «Маркс өзінен кейінгі бірқатар философтар секілді мәселені психологияландырмайды және иррационаландырмайды» [12, 68 б.]. Шетулова маркстік жаттану тұжырымдамасының маңызды сипаттамаларының бірі ретінде оның гуманистік бағыттылығын да атап көрсетеді.

Сонымен бірге зерттеуші жаттануды негізінен капиталистік қоғаммен және жеке меншік институтымен байланыстыруды сыни тұрғыдан бағалап, жаттану үдерістерінің капитализмге дейінгі қоғамдарда да, «нақты социализм» жағдайында да болғанын негізге ала отырып, мұндай шектеуді жеткілікті дәрежеде дәйектелмеген деп есептейді [13, 164 б.]. Алайда бұл ұстаным Маркс тұжырымдамасының неғұрлым кең мазмұнын ескере отырып нақтылауды қажет етеді. Маркста жаттану мәселесі тікелей жеке меншік институтымен ғана шектелмейді: жеке меншік еңбек бөлінісімен, адам қызметінің сипатымен және қоғамдық қатынастар жүйесімен өзара байланыста қарастырылады. Сонымен қатар социалистік қоғамда жаттанудың әртүрлі формаларының болуы мүмкін екендігі 1960-жылдардағы кеңестік философияда, атап айтқанда Э.В. Ильенков пен А.П. Огурцовтың еңбектерінде де қарастырылды. Бұл проблематика А.П. Огурцовтың «Философиялық энциклопедиядағы» еңбегінде де көрініс тапқан [14, 193 б.].

Түптеп келгенде, Шетулова маркстік дәстүрдің өзінің әдіснамалық маңызын әлі де сақтап отырғанын мойындай отырып, «жаттану құрылымын қазіргі заманғы түсіну марксизм қалыптастырған бірқатар қағидалар мен тәсілдерді міндетті түрде ескеруі тиіс» деп атап көрсетеді [15, 22 б.]. Зерттеуші жаттануды адам қызметінің өнімдері мен нәтижелері дербес сипат алып, адамның өзіне қарсы тұратын және оған үстемдік ететін күштерге айналатын үдеріс ретінде анықтайды [15, 19 б.].

Сонымен қатар ол жаттанудың классикалық және заманауи интерпретацияларын үш негізгі өлшем бойынша ажыратады: оның табиғатын түсіну, оны еңсеру мүмкіндігін пайымдау және аксиологиялық мазмұнын түсіндіру [16, 15 б.]. Осылайша, жаттану мәселесі тек экономикалық талдау шеңберінен шығып, неғұрлым кең әлеуметтік-философиялық сипатқа ие болады.

Жаттануды классикалық тұрғыдан түсінудің трансформациясына қатысты өзге қыр С.А. Суворовтың еңбектерінде көрініс тапқан. Жаттануды зерттеуде маркстік әдіснаманы қолданудың негізділігін мойындай отырып, автор сонымен қатар классикалық тұжырымдамалық аппараттың қазіргі қоғам жағдайларына сәйкестігі мәселесін көтереді. Оның пікірінше, қоғамдық дамудың индустриялық кезеңінен ақпараттық кезеңіне өтуге байланысты әлеуметтік құрылымда орын алған елеулі өзгерістер жаттанудың классикалық тұжырымдамасының бірқатар қағидаларын қайта қарауды талап етеді [17, 40 б.].

Бұл тәсіл аясында жаттанудың жаңа формаларын классикалық марксизмнің категориялық аппараты арқылы толық түсіндіруге бола ма, әлде қазіргі әлеуметтік және технологиялық үдерістер оны тұжырымдамалық тұрғыдан кеңейтуді талап ете ме деген мәселе принципті маңызға ие болады. Суворов аталған феноменнің аксиологиялық тұрғыдан бірімәнді еместігіне де назар аударады. Оның пікірінше, жаттану «адамның әлеуетін жүзеге асыруды әрдайым шектейтін фактор ретінде көріне бермейді» [17, 43 б.] және белгілі бір жағдайларда тұлғаның дамуына ықпал етуі мүмкін [17, 44 б.]. Мәселенің бұлай қойылуы жаттану негізінен адамның өз қызметінің өнімдеріне, әлеуметтік құрылымдарға және өзіне деген қатынасының теріс формасы ретінде қарастырылатын классикалық дәстүрден едәуір ерекшеленеді. Осыған байланысты дербес теориялық мәселе туындайды: болжанатын оң ықпал жаттанудың ішкі қасиеті болып табыла ма, әлде бұл жерде жаттанған болмыс формаларын еңсеру үдерісіндегі тұлғаның даму қабілеті туралы сөз болып отыр ма?

К.В. Прокументик жаттануды тар және кең мағынада ажырата отырып, оған неғұрлым кең интерпретация ұсынады. Бірінші жағдайда жаттану адам қызметі мен оның нәтижелері дербес сипат алып, адамның өзіне қарсы тұратын күштерге айналатын үдеріс ретінде түсіндіріледі. Ал кең мағынада жаттану «болмыстың өз құрылымындағы онтологиялық айырмашылық» ретінде интерпретацияланады [18, 45 б.].

Егер бірінші түсінік негізінен әлеуметтік философия аясында қалып, Маркстың еңбектерінде жүйелі түрде дамытылған жаттануды талдау дәстүрімен сабақтасса, екінші түсінік бұл ұғымның онтологиялық мазмұнын едәуір кеңейтуді көздейді. Прокументик антропогенезді «әлемнің өзін-өзі жаттануы», адамның тарихи дамуын – оның өзінен-өзі жаттануының формасы, ал адам санасының эволюциясын «адамның рухани қызметі арқылы жүзеге асатын әлемнің өзіне деген идеалды бағыттылығы» ретінде қарастырады [18, 45 б.]. Мұндай тәсіл аясында жаттану әмбебап онтологиялық мәртебеге ие болып, «әлемдегі болмыстың әмбебап модусы» ретінде интерпретацияланады [18, 46 б.].

Жаттану ұғымының бұлайша кеңейтілуі елеулі әдіснамалық салдарға әкеледі. Бір жағынан, бұл мәселені нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастар

шеңберінен шығарып, оны антропологиялық және онтологиялық өлшемдерде қарастыруға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, жаттану категориясын шамадан тыс әмбебаптандыру оның тұжырымдамалық айқындылығын жоғалту қаупін туындатады. Егер жаттану болмыстың өзінің сипаттамасы ретінде түсіндірілетін болса, оның онтологиялық, антропологиялық және әлеуметтік формаларын нақты ажырату, сондай-ақ олардың өзара байланысының негіздерін айқындау қажеттілігі туындайды.

Қазіргі зерттеулердің ерекше бір бағыты қоғамды ақпараттандыру жағдайындағы жаттануды талдаумен байланысты. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы ақпаратты өндіру мен тарату тәсілдерін, тұлғааралық коммуникацияның сипатын және адамның әлеуметтік шындықпен өзара әрекеттесу формаларын елеулі түрде өзгертеді. Соның нәтижесінде ақпараттық ортамен тікелей байланысты жаттанудың өзіндік формаларының қалыптасуына алғышарттар пайда болады.

Бұл үдерістің көріністерінің бірі қолжетімді ақпарат көлемінің үздіксіз артуы мен оны адамның мазмұндық тұрғыдан игеру мүмкіндіктері арасындағы қайшылық болып табылады. Н.В. Гоноцкая қазіргі адамның «үздіксіз ақпарат ағынына енгенін, алайда сонымен бірге ақпараттық мағыналардың одан тыс қалып қоятынын» атап көрсетеді [19, 52 б.]. Ақпараттық шамадан тыс жүктеме жағдайында қолжетімді мәліметтер көлемінің артуы міндетті түрде білімнің ұлғаюына алып келмейді. Керісінше, ақпарат адамға қатысты сыртқы ортаның сипатына ие болып, оның мазмұны әрдайым саналы түрде игеріле бермеуі мүмкін. Осы жағдайды сипаттай отырып, Гоноцкая қазіргі адамды ақпараттық желілерге толығымен енген Платон үңгіріндегі адаммен салыстырады [19, 53 б.].

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар ықпалының амбивалентті сипатына Н.Н. Исаченко да назар аударады. Бір жағынан, технологиялық даму адамды ауыр дене еңбегінің бірқатар түрлерінен босатуға ықпал етіп, коммуникация, ақпарат алу және шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Екінші жағынан, технологиялық өзгерістердің қарқындылығы әлеуметтік субъектілердің санасы мен мінез-құлқына елеулі ықпал етуі мүмкін [20, 67 б.]. Осылайша, ақпараттық-технологиялық дамуды біржақты бағалау мүмкін емес: ол адамның мүмкіндіктер кеңістігін ұлғайта отырып, сонымен қатар тәуелділіктің жаңа формалары мен жаттанудың жаңа тетіктерін қалыптастырады.

Осы контексте цифрлық коммуникациялардың әлеуметтік байланыстар сипатына ықпалы ерекше назар аударуды қажет етеді. Өзара әрекеттесудің техникалық құралдар арқылы жүзеге асуы тұлғааралық коммуникацияның дәстүрлі формаларын өзгертіп, ақпараттық ортаға тәуелділікті қалыптастыруы және адамның тікелей әлеуметтік өзара әрекеттесу формаларынан алшақтауын күшейтуі мүмкін. Сонымен қатар цифрлық орта деструктивті идеологияларды тарату және жеке әрі қоғамдық санаға манипуляциялық ықпал ету мақсатында пайдаланылуы ықтимал. Алайда мұндай құбылыстарды технологиялық дамудың сөзсіз салдары ретінде емес, технологиялық, әлеуметтік, саяси және мәдени факторлардың күрделі өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырған жөн.

Желілік қоғамда жаттанудың жаңа формаларының пайда болуына Е. Д. Шетулова да назар аударады. Оның пікірінше, «желілік әлемнің пайда болуы жаттанудың жаңа формаларымен қатар жүреді», олар, атап айтқанда, адамның қабілеттеріндегі, ұтқырлығындағы және өзгермелі технологиялық ортаға бейімделу мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтармен байланысты [15, 19–20 бб.]. Бұл тәсіл цифрлық теңсіздік мәселесін және әлеуметтік субъектілердің коммуникацияның жаңа формаларын игеру қабілеттеріндегі айырмашылықтарды жаттануды философиялық талдаудың неғұрлым кең контекстінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, заманауи интерпретациялар «жаттану» ұғымының мағыналық өрісінің едәуір кеңейгенін көрсетеді. Дәстүрлі әлеуметтік-экономикалық формалармен қатар оның экзистенциалдық, антропологиялық, онтологиялық, ақпараттық және технологиялық өлшемдері де философиялық талдаудың нысанына айналууда. Сонымен бірге бұл ұғымды қолдану шектеріне қатысты мәселе пікірталастық сипатын сақтап отыр: оның мазмұнын шамадан тыс кеңейту категориялық айқындықтың жоғалуына әкелуі мүмкін, ал жаттануды тек әлеуметтік-экономикалық қатынастармен шектеу қазіргі қоғамда пайда болып жатқан тәуелділіктің жаңа формаларын талдауды қиындатады.

Қарастырылған тәсілдерді салыстыру жаттану мәселесін тұжырымдамалық тұрғыдан дамыту классикалық әлеуметтік-философиялық мұраны жаңа қоғамдық және технологиялық шындықтарды талдаумен ұштастыруды талап ететінін көрсетеді. Бұл ретте жаттанудың мәнін, оның нақты-тарихи көрініс формаларын және оларды қайта өндірудің әлеуметтік тетіктерін ажырату принципті маңызға ие. Аталған мәселені шешу басқа бір іргелі проблемамен – жаттануды еңсерудің мүмкіндіктері мен шектері мәселесімен тікелей байланысты.

Жаттануды еңсерудің мүмкіндіктері мен шектері

Қазіргі жаттану философиясының орталық мәселелерінің бірі – оны еңсеру мүмкіндігі. Зерттеушілер жаттанудың жекелеген формаларын жою мүмкіндігін де, оны толық еңсеру перспективасын да әртүрлі бағалайды.

Д. В. Прокофьева жаттанудың еңсерілетін және еңсерілмейтін формаларын ажыратуды ұсынады. Ол метафизикалық және экзистенциалдық жаттануды еңсерілмейтін формаларға жатқызса, саяси, экономикалық және технологиялық жаттануды әлеуетті түрде еңсеруге болатын формалар ретінде қарастырады [21, 751 б.]. Бұл тәсілде метафизикалық жаттану адамның әлемнен және табиғаттан жаттануымен байланыстырылады. Сонымен бірге мұндай сипаттама қосымша тұжырымдамалық нақтылауды қажет етеді, өйткені жаттанудың бұл түрінің пайда болу тетігі мен оның принципті түрде еңсерілмеуінің негіздері толық айқындалмаған. Адамның табиғаттан жаттануын табиғаттың өзіне тікелей тән қасиет ретінде емес, адамның оған деген белгілі бір қатынасының, ең алдымен утилитарлық және тұтынушылық қатынастың нәтижесі ретінде қарастыру неғұрлым өнімді болып көрінеді.

Прокофьева саяси, экономикалық және технологиялық жаттануды еңсеру жолдарын неғұрлым нақты сипаттайды. Оның пікірінше, «еңсерілетін жаттануды оның негізінде жатқан түпкі себептерді анықтау және жою арқылы барынша азайтуға немесе тіпті толықтай жоюға болады» [21, 754 б.]. Саяси жаттануды еңсеру заң үстемдігін қамтамасыз етумен, азаматтардың бостандығы мен теңдігін мойындаумен, сондай-ақ мемлекеттік институттардың жеке тұлғаға ерікті ықпал етуін шектеумен байланыстырылады. Ал технологиялық жаттану адамның техникалық құралдар мен бұқаралық коммуникация құралдарына шамадан тыс тәуелділігінің салдары ретінде қарастырылады. Ол тәуелділік, сананы манипуляциялау, адамның қоғамнан және өзінен-өзі алшақтауы, сондай-ақ қорқыныштар мен фобиялардың пайда болуы түрінде көрініс табуы мүмкін [21, 753–754 бб.].

Сонымен бірге экономикалық және технологиялық жаттануды еңсерудің ұсынылған тәсілдері неғұрлым терең әлеуметтік-философиялық негіздеуді қажет етеді. Экономикалық жаттануды негізінен өздігінен білім алу мен кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруға, ал технологиялық жаттануды заманауи технологияларды жеке адамның ұтымды пайдалануына әкеліп тіреу [21, 754 б.] жаттанудың құрылымдық сипатын жеткілікті дәрежеде ескермейді. Оның қайнар көздері жеке тұлғаның ұстанымдары мен мінез-құлқымен ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қатынастар жүйесімен, еңбектің сипатымен, ресурстарды бөлу тетіктерімен, институттардың ұйымдастырылуымен және технологиялық даму логикасымен де байланысты болуы мүмкін.

Е.Д. Шетулова өзгеше ұстанымды білдіреді. Оның пікірінше, жаттануды еңсеру мәселесіне қатысты маркстік тәсілде екі елеулі шектеу бар. Біріншісі қоғамдық өмірдің нақты феномені ретіндегі жаттануды принципті түрде еңсеру мүмкіндігін мойындаумен байланысты болса, екіншісі – оның жалпы табиғатын экономикалық өлшемге әкеліп тіреумен байланысты [12, 67 б.]. Алайда бұл сын қосымша нақтылауды қажет етеді. Маркстік дәстүрде жаттану тек экономикалық феномен ретінде ғана емес, еңбек, әлеуметтік байланыстар, адам қызметі мен тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруын қамтитын қоғамдық қатынастардың неғұрлым кең формасы ретінде қарастырылады. 1960-жылдардағы кеңестік философияда да бұл мәселе тек экономикалық сала шеңберімен шектелмей зерттелді.

Жаттануды принципті түрде еңсеру мүмкіндігі мәселесін В.Н. Даренская да қарастырады. Ол «барлық утопияларда болашақ қоғам жаттанусыз қоғам ретінде пайымдалды», алайда тарихи даму мұндай перспективаны күмән тудырғанын атап көрсетеді [22, 5 б.]. Автор жаттанған болмыс формаларының сақталу себептерінің бірі ретінде адам өмірінің барған сайын технизациялануын қарастырады. Оның пікірінше, техносфера адамның биосферамен органикалық байланысын біртіндеп әлсіретіп, оның табиғи ортадағы болмысының сипатын өзгертеді [22, 5 б.].

Мәселенің бұлай қойылуы назар аударуға тұрарлық, алайда технологиялық дамудың өзін жаттанудың дербес субъектісі ретінде қарастыруға болмайды. Техниканың адамға ықпалы қоғамдық қатынастар, оны жасау мен пайдаланудың мақсаттары, меншік формалары, еңбектің сипаты және әлеуметтік мүдделер

жүйесі арқылы жанама түрде жүзеге асады. Сондықтан технологиялық жаттануды техносфераның кеңеюінің нәтижесі ретінде ғана емес, сонымен қатар техниканы адам қызметіне енгізудің белгілі бір тәсілдерінің салдары ретінде де талдау қажет.

С.И. Петошина жаттануды толықтай еңсеру идеясынан бас тартуды ұсынады. Оның пікірінше, жаттану әлеуметтік шындық үшін жағымсыз да, жағымды да салдарға ие болуы мүмкін, ал оның қоғам құрылымындағы сөзсіз болуы бұл феноменді толығымен жою туралы емес, оның көрініс табу дәрежесі және оған қатысты адекватты қатынасты қалыптастыру туралы мәселе қоюға мүмкіндік береді [23, 9 б.].

Мұндай ұстаным негізгі назарды жаттануды жоюдан оны реттеу мен пайымдауға аударады. Сонымен бірге «адекватты қатынас» ұғымының нақты нені білдіретінін айқындау қажеттілігі туындайды. Егер бұл адамның жаттанудың қалыптасқан формаларын тек ұғынуы туралы болса, онда мұның өзі оларды еңсеру үшін жеткіліксіз. Жаттанудың объективті әлеуметтік негіздері болғандықтан, оны пайымдау адам қызметінің жаттанған формаларын қайта өндіретін жағдайлар мен қатынастарды өзгертумен толықтырылуы тиіс.

Н.Н. Исаченко да жаһандық ауқымда жаттануды толықтай жою мүмкіндігі аз деген ұстанымды негізге алады, алайда оны ішінара еңсеру мүмкіндігін жоққа шығармайды. Ол қажетті шарттардың қатарына халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды, әлеуметтік жіктелуді төмендетуді және тұлғаның үйлесімді дамуына мүмкіндіктер жасауды жатқызады. Оның пікірінше, жеке тұлғалық деңгейде адамның шығармашылық қызметке араласуы және тұлғалық дамуға бағытталған жұмысы маңызды рөл атқарады. Жаттануды еңсеру үдерісінде қоғамдық өмірдің гуманистік және адамгершілік негіздерін қалыптастыруға қабілетті институттар ретінде философияға, білімге, мәдениетке, әдебиет пен дінге ерекше мән беріледі [20, 69 б.].

Бұл тәсіл жаттану мәселесін әлеуметтік саясат, мәдениет және білім беру мәселелерімен байланыстыра қарастыруға мүмкіндік береді. В.О. Мельников жаттануды еңсеру перспективасын адам даму құралы емес, оның мақсатына айналатын қоғамдық дамудың жаңа моделінің қалыптасуымен байланыстырады. Оның пікірінше, мұндай модельдің орнығуы болашақта адам болмысының жаттанған сипатын әлсіретіп, қоғамдық қатынастардың жаңа типін қалыптастыруға негіз бола алады [24, 549 б.].

Қарастырылған ұстанымдар жаттануды еңсерудің мүмкіндіктері мен шектеріне қатысты біртұтас түсініктің қалыптаспағаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеушілердің бір бөлігі жаттанудың жекелеген формаларын принципті түрде еңсеру мүмкін емес деген ұстанымды басшылыққа алса, екіншілері жаттанған қатынастарды ішінара жою немесе олардың әсерін бәсеңдету мүмкіндігін мойындайды, ал үшіншілері жаттануды толық еңсеру идеясынан бас тартып, оның көрініс табу дәрежесін реттеуге назар аударуды ұсынады.

Қорытынды

Жүргізілген талдау жаттану мәселесінің қазіргі философиядағы теориялық және әдіснамалық маңызын сақтап отырғанын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Қазіргі әлеуметтік және технологиялық трансформациялар жаттану категориясының мазмұнын нақтылауды талап етеді. Бұл ұғымды қолдану аясының экономикалық және саяси қатынастардан экзистенциалдық, ақпараттық және технологиялық үдерістерге дейін кеңейіп адамның өз қызметінің нәтижелеріне және өзі қалыптастырған әлеуметтік құрылымдарға тәуелділігінің жаңа формаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Жаттануды еңсеру мүмкіндігі туралы мәселе де пікірталастық сипатын сақтап отыр. Жаттануды толық жою идеясы мен оның нақты формаларын еңсеру мүмкіндігін ажырата қарастыру орынды. Егер жаттануды түпкілікті жою перспективасы теориялық тұрғыдан проблемалы болып қалса, экономикалық, саяси, әлеуметтік және технологиялық жаттану деңгейін қоғамдық қатынастар мен институттарды өзгерту, адам автономиясын және оның өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейту арқылы төмендетуге болады. Мұндай тәсіл жаттануды еңсеруді қоғамның қандай да бір түпкілікті күйіне қол жеткізу ретінде емес, адам қызметінің жағдайларын сыни тұрғыдан пайымдау мен өзгертудің ұдайы жүзеге асатын үдерісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Цифрландыру, әлеуметтік өмірді алгоритмдендіру және жасанды интеллектінің кеңінен таралуы жағдайында туындайтын жаттанудың жаңа формаларын талдау өзекті мәселеге айналып отыр. Адамның цифрлық қызмет нәтижелерінен жаттануы, алгоритмдік жүйелерге тәуелділігі, субъектілік пен жауапкершіліктің трансформациясы, сондай-ақ адам автономиясы шектерінің өзгеруі ерекше назар аударуды қажет етеді. Технологиялардың жаттану факторы ретінде ғана емес, оны шектеу мен еңсерудің құралы ретінде де әрекет етуіне мүмкіндік беретін жағдайларды зерттеу перспективалы бағыт болып табылады. Осы мәселелерді одан әрі зерделеу жаттану категориясының эвристикалық әлеуетін нақтылауға және оның ХХІ ғасыр қоғамындағы трансформацияларды философиялық тұрғыдан талдаудағы орнын айқындауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ципко А. С. Некоторые философские аспекты теории социализма. – М.: «Наука», 1983. – 210 с.
- 2 Ципко А. С. Насилие лжи, или Как заблудился призрак. (Об истоках сталинизма). – М.: «Молодая гвардия», 1990. – 270 с.
- 3 Отчуждение труда: история и современность. – М.: Экономика, 1989. – 287 с.
- 4 Проблема отчуждения в современной теории культуры, этике и эстетике. Сборник научных трудов. – Свердловск: УрГУ, 1990. – 134 с.
- 5 Отчуждение как социокультурный феномен. (Тезисы докладов Всесоюзной научно-практической конференции 16 – 18 апреля 1991 года, Симферополь). – Киев: Об-во «Знание» Украины, 1991. – 87 с.
- 6 Кальной И. И. Отчуждение: истоки и современность. – Симферополь: Таврия, 1990. – 191 с.

- 7 От редактора //Марксизм: pro и contra. – М.: «Республика», 1992. – С. 4 – 5.
- 8 Скоробогачий В. В. По ту сторону марксизма. – Свердловск: Изд-во Уральского гос. ун-та, 1991. – 268 с.
- 9 Вильчек В. М. Прощание с Марксом. (Алгоритмы истории). – М.: Изд. группа «Прогресс» – «Культура», 1993. – 270 с.
- 10 Лекторский В. Л. Генрих Степанович Батищев и его «Введение в диалектику творчества» //Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества. – СПб.: РХГИ, 1997. – С. 5 – 20.
- 11 Исагилов К. Н. Социально-философский анализ форм отчуждения. Диссертация ... канд. филос. наук. – Уфа, 2001. – 156 с.
- 12 Шетулова Е. Д. Анализ отчуждения в классическом марксизме: методологический аспект проблемы //Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2010. – № 1. (17). – С. 63 – 69.
- 13 Шетулова Е. Д. Исследование отчуждения в постсоветской философии: когнитивные стратегии //Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2013. – № 4 (32). – С. 162 – 166.
- 14 Огурцов А. Отчуждение //Философская энциклопедия. – Т. 4. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – С. 189 – 194.
- 15 Шетулова Е. Д. Структура отчуждения: историко-философские и актуальные аспекты //Вестник Вятского гос. ун-та. – 2023. – № 2 (148). – С. 19 – 26.
- 16 Шетулова Е. Д. Социально-философский анализ отчуждения в историческом процессе. Автореферат дис. ... докт. филос. наук. – Нижний Новгород, 2010. – 36 с.
- 17 Суворов С. А. Отчуждение в аспекте диалектики личностного развития //Вестник ТГУ. – 2008. – Вып. 3 (65). – С. 40 – 45.
- 18 Прокументик К. В. Феномен человеческого отчуждения: социально-онтологический аспект //Философия и культура. – 2020. – № 3. – С. 45 – 56.
- 19 Гоноцкая Н. В. Отчуждение: сущность, истоки, современные модификации //Философия и социальная теория. Сборник научных трудов. – Вып. 2. – М.: Полиграф-Информ, 2004. – С. 32 – 53.
- 20 Исаченко Н. Н. Отчуждение как социальный феномен современного общества //Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2018. – № 5 (415). – Философские науки. – Вып. 48. – С. 66 – 70.
- 21 Прокофьева Д. В. Отчуждение: сущность, типы, способы преодоления //Вестник Башкирского ун-та. – 2010. – Т. 15. – № 3. – С. 751 – 754.
- 22 Даренская В. Н. Концепция отчуждения человека в позднесоветской философии //Вестник Луганского гос. педагогического ун-та. – Серия 5. Гуманитарные науки. Технические науки. – 2023. – № 4 (XIII). – С. 5 – 15.
- 23 Петошина С. И. Отчуждение как социокультурный феномен и понятие социально-философского анализа. Автореферат дис. ... канд. филос. наук. – Архангельск, 2010. – 22 с.
- 24 Мельников В. О. Отчуждённый характер сущности человека как основное содержание кризиса современной цивилизации //Вестник Пермского ун-та. Философия. Психология. Социология. – 2020. – Вып. 4. – С. 541 – 551.

Transliteration

1Tsipko A.S. Nekotorye filosofskie aspekty teorii sotsializma [Some philosophical aspects of the theory of socialism]. Moscow: Nauka, 1983. 210 p.

2 Tsipko A.S. Nasilie lzhi, ili Kak zabludilsya prizrak. Ob istokakh stalinizma [The violence of lies, or How the specter went astray. On the origins of Stalinism]. Moscow: Molodaya gvardiya, 1990. 270 p.

3 Otchuzhdenie truda: istoriya i sovremennost' [Alienation of labor: History and modernity]. Moscow: Ekonomika, 1989. 287 p.

4 Problema otchuzhdeniya v sovremennoi teorii kul'tury, etike i estetike: sbornik nauchnykh trudov [The problem of alienation in contemporary theory of culture, ethics and aesthetics: Collection of scientific papers]. Sverdlovsk: UrGU, 1990. 134 p.

5 Otchuzhdenie kak sotsiokul'turnyi fenomen: tezisy dokladov Vsesoyuznoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, 16–18 aprelya 1991 goda, Simferopol' [Alienation as a socio-cultural phenomenon: Abstracts of the All-Union Scientific and Practical Conference, April 16–18, 1991, Simferopol]. Kyiv: Obshchestvo "Znanie" Ukrainy, 1991. 87 p.

6 Kal'noi I.I. Otchuzhdenie: istoki i sovremennost' [Alienation: Origins and modernity]. Simferopol': Tavriya, 1990. 191 p.

7 Ot redaktora [From the editor]. In: Marksizm: pro i contra [Marxism: Pro and contra]. Moscow: Respublika, 1992. Pp. 4–5.

8 Skorobogatskii V.V. Po tu storonu marksizma [Beyond Marxism]. Sverdlovsk: Izd-vo Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta, 1991. 268 p.

9 Vil'chek V.M. Proshchanie s Marksom: algoritmy istorii [Farewell to Marx: Algorithms of history]. Moscow: Progress – Kul'tura, 1993. 270 p.

10 Lektorskii V.L. Genrikh Stepanovich Batishchev i ego "Vvedenie v dialektiku tvorchestva" [Genrikh Stepanovich Batishchev and his "Introduction to the dialectics of creativity"]. In: Batishchev G.S. Vvedenie v dialektiku tvorchestva [Introduction to the dialectics of creativity]. St. Petersburg: RKhGI, 1997. Pp. 5–20.

11 Ismagilov K.N. Sotsial'no-filosofskii analiz form otchuzhdeniya [Socio-philosophical analysis of forms of alienation]. Dissertatsiya na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filosofskikh nauk [PhD thesis in Philosophy]. Ufa, 2001. 156 p.

12 Shetulova E.D. Analiz otchuzhdeniya v klassicheskom marksizme: metodologicheskii aspekt problemy [Analysis of alienation in classical Marxism: Methodological aspect of the problem]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Sotsial'nye nauki. 2010. No. 1 (17). Pp. 63–69.

13 Shetulova E.D. Issledovanie otchuzhdeniya v postsovetsoi filosofii: kognitivnye strategii [The study of alienation in post-Soviet philosophy: Cognitive strategies]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Sotsial'nye nauki. 2013. No. 4 (32). Pp. 162–166.

14 Ogurtsov A. Otchuzhdenie [Alienation]. In: Filosofskaya entsiklopediya [Philosophical Encyclopedia]. Vol. 4. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya, 1967. Pp. 189–194.

15 Shetulova E.D. Struktura otchuzhdeniya: istoriko-filosofskie i aktual'nye aspekty [The structure of alienation: Historical-philosophical and contemporary aspects]. Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta. 2023. No. 2 (148). Pp. 19–26.

16. Shetulova E.D. Sotsial'no-filosofskii analiz otchuzhdeniya v istoricheskom protsesse [Socio-philosophical analysis of alienation in the historical process]. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni doktora filosofskikh nauk [Abstract of Doctoral dissertation in Philosophy]. Nizhnii Novgorod, 2010. 36 p.

17. Suvorov S.A. Otchuzhdenie v aspekte dialektiki lichnostnogo razvitiya [Alienation in the aspect of the dialectics of personal development]. Vestnik TGU. 2008. Issue 3 (65). Pp. 40–45.

18 Prozumentik K.V. Fenomen chelovecheskogo otchuzhdeniya: sotsial'no-ontologicheskii aspekt [The phenomenon of human alienation: Socio-ontological aspect]. Filosofiya i kul'tura. 2020. No. 3. Pp. 45–56.

19 Gonotskaya N.V. Otchuzhdenie: sushchnost', istoki, sovremennyye modifikatsii [Alienation: Essence, origins, and contemporary modifications]. In: *Filosofiya i sotsial'naya teoriya: sbornik nauchnykh trudov* [Philosophy and social theory: Collection of scientific papers]. Issue 2. Moscow: Poligraf-Inform, 2004. Pp. 32–53.

20 Isachenko N.N. Otchuzhdenie kak sotsial'nyi fenomen sovremennogo obshchestva [Alienation as a social phenomenon of contemporary society]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2018. No. 5 (415). *Filosofskie nauki*. Issue 48. Pp. 66–70. (in Russ.)

21 Prokof'eva D.V. Otchuzhdenie: sushchnost', tipy, sposoby preodoleniya [Alienation: Essence, types, and ways of overcoming]. *Vestnik Bashkirskogo universiteta*. 2010. Vol. 15. No. 3. Pp. 751–754.

22 Darenskaya V.N. Kontseptsiya otchuzhdeniya cheloveka v pozdnesovetskoj filosofii [The concept of human alienation in late Soviet philosophy]. *Vestnik Luganskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Seriya 5. Gumanitarnye nauki. Tekhnicheskie nauki*. 2023. No. 4 (XIII). Pp. 5–15.

23 Petoshina S.I. Otchuzhdenie kak sotsiokul'turnyi fenomen i ponyatie sotsial'no-filosofskogo analiza [Alienation as a sociocultural phenomenon and a concept of socio-philosophical analysis]. *Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filosofskikh nauk* [Abstract of PhD thesis in Philosophy]. Arkhangel'sk, 2010. 22 p.

24 Mel'nikov V.O. Otchuzhdenniy kharakter sushchnosti cheloveka kak osnovnoe sodержание krizisa sovremennoi tsivilizatsii [The alienated character of human essence as the main content of the crisis of contemporary civilization]. *Vestnik Permskogo universiteta. Filosofiya. Psikhologiya. Sotsiologiya*. 2020. Issue 4. Pp. 541–551.

Оразбекова А., Сагикзы А., Есимова А., Досхожина Ж.М.

Проблема отчуждения: классические основания и современные интерпретации

Аннотация. В статье исследуется проблема отчуждения в современной философии в контексте критического переосмысления классического марксистского наследия и разработок советской философии 1960-х годов. Цель исследования заключается в выявлении основных тенденций трансформации представлений о сущности, формах и возможностях преодоления отчуждения, а также в определении эвристического потенциала классических концепций для анализа современных социальных и технологических процессов. Методологическую основу составляют историко-философский, текстологический, сравнительный и концептуально-аналитический методы. Рассматривается изменение исследовательского интереса к проблеме отчуждения с конца 1980-х годов, анализируются современные социально-философские интерпретации данного феномена. Показано, что наряду с традиционными экономическими и политическими формами в современной философии выделяются социальные, экзистенциальные, антропологические, информационные и технологические измерения отчуждения. Особое внимание уделяется новым формам отчуждения, возникающим в условиях цифровизации, развития информационно-коммуникационных технологий и формирования сетевого пространства. Обосновывается необходимость разграничения сущности отчуждения и конкретно-исторических форм его проявления. Сделан вывод о том, что полное устранение отчуждения как универсального социального феномена остается теоретически дискуссионным, тогда как преодоление или минимизация его конкретных форм возможны посредством преобразования социальных отношений и институтов, расширения человеческой автономии и возможностей самореализации.

Перспективы дальнейшего исследования связаны с философским анализом отчуждения в условиях алгоритмизации социальной жизни и распространения искусственного интеллекта.

Ключевые слова: отчуждение, марксистская философия, современная философия, социальная философия, информационное общество, технологическое отчуждение, цифровизация, преодоление отчуждения.

Orazbekova A., Sagikyzy A., Yessimova A., Doskhozina Zh.M.
The Problem of Alienation: Classical Foundations and Contemporary Interpretations

Abstract. The article examines the problem of alienation in contemporary philosophy in the context of a critical reconsideration of the classical Marxist legacy and theoretical developments in Soviet philosophy of the 1960s. The study aims to identify the main trends in the transformation of ideas concerning the essence, forms, and possibilities of overcoming alienation, as well as to determine the heuristic potential of classical conceptions for analyzing contemporary social and technological processes. The methodological framework combines historical-philosophical, textual, comparative, and conceptual-analytical approaches. The article traces changes in scholarly interest in the problem of alienation since the late 1980s and analyzes contemporary socio-philosophical interpretations of this phenomenon. It demonstrates that, alongside traditional economic and political forms, contemporary philosophy distinguishes social, existential, anthropological, informational, and technological dimensions of alienation. Particular attention is paid to new forms of alienation emerging in the context of digitalization, the development of information and communication technologies, and the formation of networked spaces. The study substantiates the need to distinguish between the essence of alienation and the concrete historical forms of its manifestation. It concludes that the complete elimination of alienation as a universal social phenomenon remains theoretically debatable, whereas its specific forms can be overcome or mitigated through the transformation of social relations and institutions and the expansion of human autonomy and opportunities for self-realization. Further research should focus on the philosophical analysis of alienation in the context of the algorithmization of social life and the proliferation of artificial intelligence.

Keywords: alienation, Marxist philosophy, contemporary philosophy, social philosophy, information society, technological alienation, digitalization, overcoming alienation.

Қаржыландыру. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған: (BR28713047 «Жасанды интеллект және әлеуметтік әділеттілік этикасы: Қазақстан қоғамын жаңғырту процестеріндегі мүмкіндіктер мен тәуекелдерді концептуалды түсіну»).

Авторлардың үлесі. А. Оразбекова, А. Сағиқызы, А. Есимова, тұжырымдаманы әзірлеу, әдіснама, зерттеу жүргізу, бастапқы нұсқаны жазу және дайындау; Ж. Досхожина, хат-хабарға жауапты автор, ғылыми жетекшілік, мәтінді рецензиялау және редакциялау, мақаланы форматтау және қолжазбаны дайындау.

Келін түсті 21.07.2026
Қабылданды 14.09.2026